

Майорова Т.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри банківських інвестицій
ДВНЗ “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”

Диба В.М.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку підприємницької
діяльності ДВНЗ “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Визначено роль інтелектуального капіталу в реалізації інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Досліджено обсяги інвестицій у нематеріальні активи в структурі вітчизняних та іноземних капітальних інвестицій. Запропоновано шляхи активізації використання інтелектуального капіталу в інвестиційній діяльності суб'єктів господарювання.

The article outlines the role of intellectual capital in shaping the investment resources of enterprises. The authors investigate investments in intangible assets in the domestic and foreign capital investments. The ways to mobilize intellectual capital in the investment activities of economic entities are suggested.

Ключові слова: інвестиції, іноземні інвестиції, нематеріальні активи, інтелектуальний капітал, інвестиційний потенціал.

Перехід до нової стадії глобального економічного розвитку ознаменувався тим, що сьогодні, на початку ХХІ ст., у розвинених країнах пріоритетними напрямками інвестицій стають інтелектуальні активи, які отримують форму капіталу в силу суспільної необхідності участі у створенні суспільних благ. Витісняючи на другорядні позиції інші ресурси підприємств, інтелектуальний капітал стає вирішальним фактором розвитку в умовах переходу сучасного суспільства до інформаційної економіки, де значно зростає якість життя населення, а всі сектори економіки перетворюються на наукомісткі. Отже, передові фірми в усіх сферах бізнесу основну ставку на перемогу в конкурентній боротьбі роблять саме на інтелектуальний капітал, вважаючи його запорукою своїх успіхів у створенні високодохідної інноваційної продукції на світових товарних ринках.

Теоретичні основи інтелектуального капіталу досліджували такі відомі іноземні вчені, як: Г. Беккер, Д. Белл, П. Дракер, Л. Едвінссон, І. Роос, М. Кастельс, Р. Райх, Т. Сакайя, Т. Стюарт, М. Мелоун, М. Армстронг, П. Пільцер, О. Тоффлер, Л. Туроу, С. Хантінгтон, Т. Шульц, Ф. Фукуяма та ін. Значний внесок у розробку методологічних засад інтелектуального капіталу зробили українські вчені: О. Амосов, В. Врублевський, В. Геєць, О. Грішнова, М. Долішний, А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Новіков, О. Новікова, В. Онікієнко, П. Цибульов,

А. Чухно та ін. Проте місце інтелектуального капіталу у формуванні та ефективно-му використанні інвестиційного потенціалу підприємств досліджено недостатньо. Також не повною мірою обґрунтовані теоретико-методологічні засади інтелектуальних інвестицій як однієї з найефективніших форм капітальних вкладень.

Мета статті — дослідження ролі інтелектуального капіталу в активізації інвестиційного процесу в Україні.

У царині сучасного глобального середовища з'явилися нові тенденції, які почали істотно впливати на розвиток національних інвестиційних процесів. Серед таких тенденцій найбільш важливими є концентрація інвестиційних потоків на основних напрямках світового технологічного розвитку та зростання інноваційного характеру капіталу, що обумовлює трансформацію структури інвестицій шляхом зростання частки вкладень в інтелектуальні цінності. У зв'язку з цим з особливою гостротою і актуальністю постає питання про нову структуру інвестиційного процесу, яка включає не дві — фінансову та виробничу, а три складові — фінансову, виробничу та інноваційну сфери, де в останній об'єктом інвестування виступає інтелектуальний капітал.

Пріоритетне значення інтелектуального (нематеріального) капіталу (знання, теорії, ідеї, проекти і т. д.) як головної продуктивної сили по відношенню до речового капіталу пояснюється його постійним примноженням і незношенням у процесі використання на відміну від позбавленого таких якостей речового (фізичного) капіталу.

Інвестування — це важлива передумова виробництва інтелектуального продукту, але ще не саме його виробництво, яке здійснюється в процесі діяльності, де власник цього капіталу виступає або об'єктом, або суб'єктом, або результатом впливу. Для формування і розвитку творчих здібностей одних лише інвестицій недостатньо. Зміст цього процесу — не просто вкладення коштів і ресурсів, а усвідомлена і цілеспрямована діяльність самого носія цих якостей, домогосподарства і всього суспільства. Інтелектуальний капітал створюється як у суспільному секторі економіки з допомогою ринкового механізму, так і в особистому, в тому сенсі, що витрати праці і зусиль на саморозвиток та самовдосконалення грають вирішальну роль у зазначеному процесі. Але ці витрати неминуче включаються потім у суспільні витрати як рух усього відтворювального процесу, бо накопичений запас знань, умінь та інших виробничих якостей людини може реалізуватися і отримати оцінку тільки в суспільстві з допомогою активної діяльності їх власника.

Інтелектуальний капітал як об'єкт інвестування має ряд особливостей, що відрізняє його від інших об'єктів.

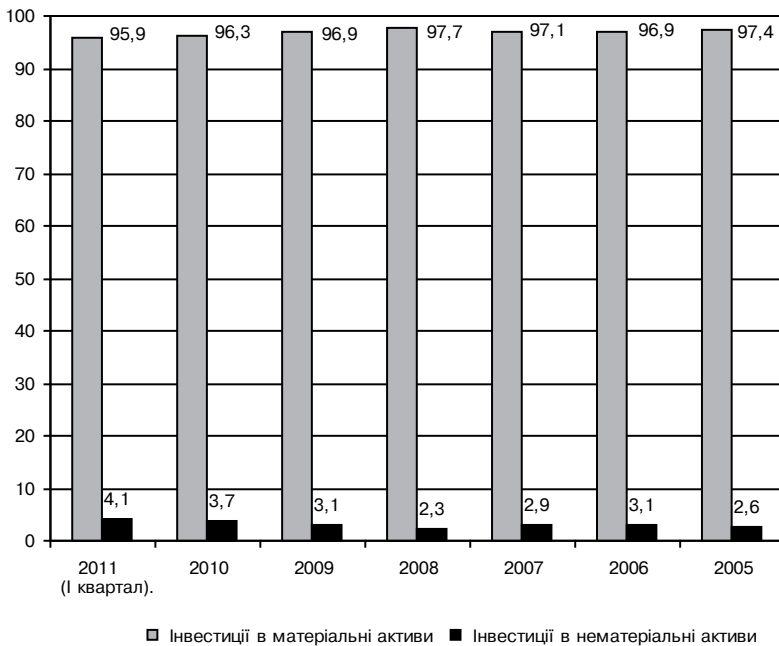
Наприклад, незважаючи на ризиковий характер, інтелектуальні інвестиції можуть дати найбільший дохід і соціальний ефект, коли в результаті їх реалізації створюються нові технології, новий продукт, розробляються нові способи організації виробництв, праці, маркетингової діяльності, виникають ноу-хау й т. п. Хоча інтелектуальному капіталу властивий не тільки фізичний, а й моральний

знос, він здатний і накопичуватися, і множитися. Окрім того, такі інвестиції дають можливість збагатити досвід, знання технічного, економічного, адміністративного, фінансового характеру, затребуваність яких, своєю чергою, забезпечує значні переваги на всіх рівнях — країни, регіону, фірми, підприємця.

Таким чином, економічна сутність інтелектуальних інвестицій полягає в їх здатності здійснювати “прориви” у сфері відтворення капіталу з мінімальними витратами і швидкою віддачею вкладених коштів.

Однак, поряд з позитивними рисами, інвестиції у створення інтелектуального капіталу мають ряд негативних ознак. Передусім, це: крайня невизначеність вигід від використання інтелектуального капіталу в майбутньому; складність у визначенні ринкової ціни; низька ліквідність; високий ризик через можливість миттєвого морального старіння та низка ін.

Аналіз структури вітчизняних капітальних інвестицій (рис. 1) дає змогу зазначити, що, незважаючи на невелику частку інвестицій у нематеріальних активах, спостерігається тенденція до їх зростання — від 2,3 % в 2008 р. до 4,1 % в 2011 р. (I квартал).

Джерело: складено за даними: Статистика капітальних інвестицій: [Електр. ресурс]. — <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій, %

Водночас частка інвестицій у нематеріальних активах в Російській Федерації, хоча і характеризується невеликим зростанням з 0,4 % в 2006—2007 рр. до 0,6 % в 2010 р., не перевищує й 1 % (табл. 1).

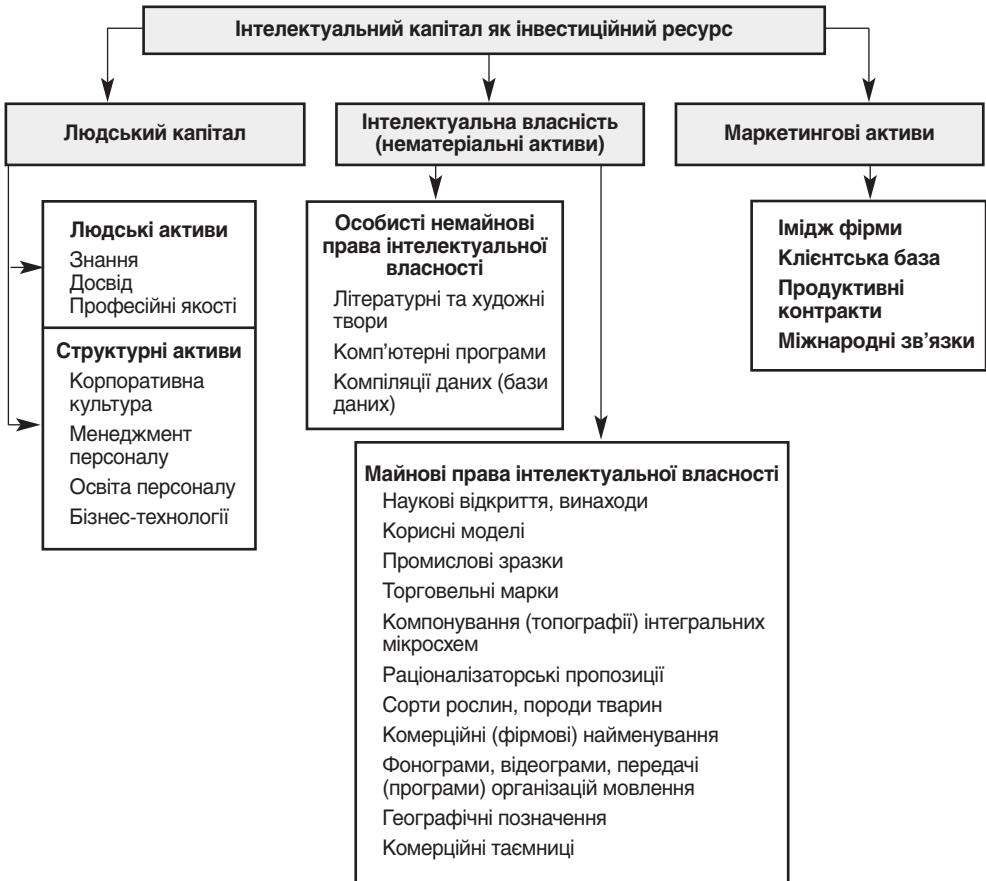
Таблиця 1. Структура інвестицій у нефінансові активи в Російській Федерації

Показник	2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	млрд руб.	%	млрд руб.	%	млрд руб.	%	млрд руб.	%	млрд руб.	%	млрд руб.	%	млрд руб.	%	млрд руб.	%
Інвестиції у нефінансові активи, всього	1 845,3	100,0	2 267,0	100,0	2 945,7	100,0	3 858,6	100,0	5 281,5	100,0	6 794,9	100,0	6 117,4	100,0	6 500,8	100,0
Інвестиції в основний капітал	1 824,9	98,9	2 246,8	99,1	2 893,2	98,2	3 809,0	98,7	5 217,2	98,8	6 705,5	98,7	6 040,8	98,8	6 413,7	98,7
Інвестиції в нематеріальні активи	9,1	0,5	10,0	0,4	24,4	0,8	20,7	0,6	28,1	0,5	30,7	0,5	23,6	0,4	23,6	0,3
Інвестиції в інші нефінансові активи	11,3	0,6	10,2	0,5	19,4	0,7	16,5	0,4	20,5	0,4	36,9	0,5	32,5	0,5	36,7	0,6
Витрати на науково-дослідні, конструкторські та технологічні роботи	—	—	—	—	8,7	0,3	12,4	0,3	15,7	0,3	21,8	0,3	20,5	0,3	26,8	0,4

Джерело: складено за даними Федеральної служби державної статистики Російської Федерації: Структура інвестицій у нефінансові активи в Російській Федерації: [Електр. ресурс]. — <http://www.gks.ru>.

Інтелектуальний капітал в інвестиційному процесі може виступати і як інвестиційний ресурс. Так, у Законі України “Про інвестиційну діяльність” визначено: “інвестиції — це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об’єкт підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту”¹.

Припустивши, що інтелектуальний капітал складається з трьох складових — людський капітал, інтелектуальна власність та маркетингові активи, отримуємо можливість виокремити інтелектуальні цінності, які можуть виступати на ринку як інвестиційні ресурси (рис. 2).

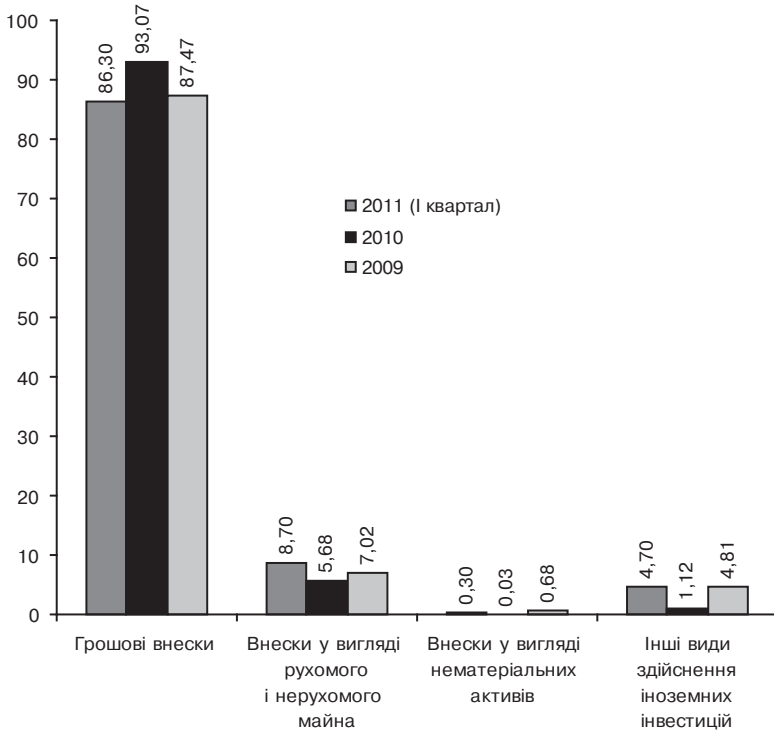
Джерело: складено за даними: Конвенція, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности (подписанная в Стокгольме 14 июля 1967 года и измененная 2 октября 1979 года): [Електр. ресурс]. — http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_169 та Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV: [Електр. ресурс]. — <http://zakon.nau.ua/doc/?code=435-15>.

Рис. 2. Структура інтелектуального капіталу як інвестиційного ресурсу

¹ Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII: [Електр. ресурс]. — <http://zakon.rada.gov.ua/>

Привабливість інтелектуального капіталу як інвестиційного ресурсу для інвесторів полягає в тому, що такі активи є носієм виробничих інновацій, отже сприятимуть не лише максимізації доходу від інвестицій, але й підвищенню продуктивності виробництва та конкурентоспроможності продукції.

Однак інвестори, які бажають використати це майно в інвестиційному процесі, мають враховувати і негативні аспекти. На відміну від фінансових ресурсів та матеріальних активів, важко визначити рівень рентабельності, ліквідності та ризикованості інтелектуального капіталу як основних складових для обчислення інвестиційної вартості. Існують певні проблеми і в передачі прав власності на такі активи. За цих умов, наприклад, у загальній структурі іноземних інвестицій (за видами майна) внески у вигляді нематеріальних активів становлять лише 0,3 % на I квартал 2011 р., що на 0,38 % менше, ніж у 2009 р. (рис. 3).

Джерело: складено за даними: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Експрес-випуски: від 13.11.2009 № 235; від 15.11.2010 № 265; від 16.05.2011 № 117: [Електр. ресурс]. — <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Рис. 3. Структура іноземних інвестицій в Україну (за видами майна), %

Однією із найпрогресивніших та найефективніших форм іноземного інвестування для вітчизняних підприємств, де інвестиційним ресурсом є нематеріальні активи, виступає абсорбція (адаптація) технологій, продуктів і процесів управління тощо, створених в інших країнах світу. Абсорбція інтелектуального капіталу

(знань і технологій) — це передача та використання наявних передових новацій, методів і навичок у вітчизняних виробничих процесах, внаслідок чого відбувається запровадження поліпшених товарів і послуг всередині країни та підвищення рівня експорту.

Для України, яка не належить до провідних інноваційних країн, абсорбція технологій особливо важлива як фактор підвищення продуктивності та конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Більша частина підприємств у країнах із середнім рівнем доходів не винаходить і не використовує найбільш передових технологій і процесів. Тому завдяки абсорбції наявних сучасних технологій у підприємств з'являється можливість підвищити свою продуктивність.

На жаль, в Україні рівень абсорбції технологій є низьким. Разом з тим існує ціла низка засобів, застосовуючи які, підприємства можуть здійснювати абсорбцію технологій. Це, зокрема, прямі іноземні інвестиції, спільні підприємства з іноземними партнерами, ліцензування технологій або просто купівля імпоротної технології у формі готових виробів.

За роки незалежності Україна розширила свої права інтелектуальної власності, однак попереду ще значний обсяг роботи із залучення прямих іноземних інвестицій та удосконалення процесу передачі технологій. Такі інвестиції можуть бути каналом для поширення сучасної технології та підвищення продуктивності вітчизняних підприємств. Компанії, які мають іноземних власників, більш схильні до сприйняття сучасної технології, і в багатьох країнах спільні підприємства, як правило, демонструють вищий рівень передачі знань. До того ж, іноземний досвід підтверджує наявність вертикальної передачі знань і технологій у рамках певного виду діяльності (або тісно пов'язаних між собою), оскільки багатонаціональні корпорації мають стимули до передачі технологій місцевим підрядникам. Це відбувається певною мірою в секторі виробництва харчових продуктів.

У більшості країн рівень передачі технологій зазвичай залежить від дієвості режиму захисту прав на інтелектуальну власність і людських вмінь. Однак схоже, що прямі іноземні інвестиції та трансферти технологій іноземними інвесторами обмежуються режимом слабкої захищеності інтелектуальної власності. У 2010—2011 рр. за складовою “захист прав інтелектуальної власності” індексу глобальної конкурентоспроможності Україна посіла 113-тє місце серед 139-ти країн світу. У порівнянні з 2009—2010 рр. її позиція в рейтингу знизилася на 5 позицій. Ще гіршою є ситуація зі складовою “права власності”, де за останній рік Україна змістилася зі 127-го на 135-тє місце (табл. 2).

Як зазначено Світовим банком у Меморандумі про економічний розвиток (вересень 2010 р.), іноземні інвестори, які мають досвід роботи в Україні, висловлюють занепокоєння таким станом прав інтелектуальної власності. Це занепокоєння утримує їх від використання сучаснішого обладнання та процесів, а також від партнерства з місцевими інвесторами. Основна проблема для них

Таблиця 2. Позиції України за основними інноваційними складовими індексу глобальної конкурентоспроможності в 2009—2011 рр.

Назва складової	Рейтинг України (із 139 країн)		Зміна позиції
	2010—2011	2009—2010	
Права власності	135	127	↓8
Захист прав інтелектуальної власності	113	108	↓5
Захист прав інвесторів	93	93	—
Доступність найсучасніших технологій	92	90	↓2
Використання технологій на рівні підприємства	92	90	↓2
Трансфер прямих іноземних інвестицій та технологій	96	97	↑1
Якість виробничого процесу	124	116	↓8
Якість послуг науково-дослідних інститутів	68	56	↓12
Витрати компаній на дослідження та розвиток	69	68	↓1
Співробітництво між університетами та реальним сектором економіки з приводу наукових досліджень	72	64	↓8
Закупівля державою високотехнологічних продуктів	112	85	↓27
Наявність вчених та інженерів	53	50	↓3
Кількість патентів (статистичні дані)	64	64	—

Джерело: складено за даними: The Global Competitiveness Report 2010—2011. World Economic Forum within the framework of the Centre for Global Competitiveness and Performance, January 2011: [Електр. ресурс]. — <http://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2011>.

полягає у ризиках порушення авторського права внаслідок прогалин у законодавстві та неналежного його виконання. Це має особливо важливе значення для легкої промисловості та більш технологічно розвинутої частини сектору машинобудування².

Слід зазначити, що в Україні недостатньо використовується як інвестиційний ресурс ліцензування технологій — передача технологій за договором між підприємствами. Ліцензування відбувається у рамках підприємств, серед спільних підприємств або між непов'язаними підприємствами і часто доповнює прямі іноземні інвестиції як істотна частка глобальних платежів і надходжень від інтелектуальної власності (роялті). Посилення захисту патентів може зумовити переміщення процесу поширення технологій від їх імпорту та прямих інвестицій до ліцензування й підвищити приплив знань. Окрім необхідності поліпшення режиму прав власності в подальшому дослідженні необхідно проаналізувати інші перешкоди для ліцензування, включаючи слабкий попит внаслідок браку інформації в місцевих підприємств або інших чинників.

Україна посідає низьке місце за відповідністю до міжнародно визнаних стандартів, що, ймовірно, є перешкодою для абсорбції технології та інновацій. Як

² Меморандум про економічний розвиток. Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання. Документ Світового банку: [Електр. ресурс]. — <http://siteresources.worldbank.org/UKRAINE-UKRAINIANEXTN/Resources/455680-1308647514648/MEconomicUpdateJune2011u.pdf>.

правило, ці стандарти пов'язані з абсорбцією технології в продуктах і процесах, а значить сприяють підвищенню продуктивності підприємств. Найбільш поширеними добровільними міжнародними стандартами є ISO 9001. Україна за цим показником виглядає значно гірше, ніж більшість інших країн (табл. 3).

Таблиця 3. Використання інструментів абсорбції технології в різних країнах у 2008 р.

Країна	Роялті та ліцензійний збір платежі/населення, дол. США	Підприємства із визнаними у світі сертифікатами якості ISO, %
Бразилія	14,05	н/д
Росія	32,37	0,088
Польща	46,43	0,044
Чеська республіка	69,69	0,134
Болгарія	12,48	0,136
Румунія	16,08	0,129
Угорщина	199,96	0,090
Україна	16,30	0,025

Джерело: складено за даними: Меморандум про економічний розвиток. Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання. Документ Світового банку. — С. 65: [Електр. ресурс]. — <http://siteresources.worldbank.org/UKRAINE/UKRAINIANEXTN/Resources/455680-1308647514648/MEconomicUpdateJune2011u.pdf>.

Отже, попередня інноваційна система України недостатньо використовується і повільно руйнується. Хоча інновації більшою мірою розглядаються в контексті середньо- і довгострокової перспективи, вони заслуговують на увагу, оскільки реформи в цій сфері потребують часу.

В результаті проведеного дослідження можна зробити певні висновки. Найважливішою причиною низького рівня використання інновацій в інвестиційному процесі є відсутність їх зв'язку з приватним сектором і брак належних державних стимулів у системі суспільного відтворення. Поганий інвестиційний клімат і слабкий захист прав інтелектуальної власності роблять невивідними інвестиції в ризикові науково-дослідні роботи або співпрацю з державними науково-дослідними установами. Відсутність погоджених економічних стимулів та конкуренції за фінансування, а також недовіра, основною причиною якої є слабка система прав власності, завдають шкоди розвитку ефективної інноваційної системи.

Попри зазначені нами проблеми, Україна володіє вагомою спадщиною в галузі науки та технологій. Країна все ще має систему науково-дослідних інститутів та лабораторій з порівняно високими рейтингами (хоча спостерігаються тенденції до погіршення таких показників, як якість освіти у галузі природничих наук). До того ж, вона все ще багата на людський та фінансовий капітал. Однак для успішного втілення інновацій та абсорбції технології нагальною потребою є відповідне середовище як у державному, так і в приватному секторах. Підприємства, безумовно, відіграють ключову роль в абсорбції наявних і генеруванні нових технологій та в

найманні й навчанні кваліфікованих працівників. Функція держави полягає в забезпеченні сприятливого середовища шляхом обмеження хабарництва в державному секторі та створення менш агресивного регуляторного клімату для ведення бізнесу й наданні високоякісних суспільних благ (наприклад, інфраструктури та освітніх послуг), формуванні відповідних стимулів та інституцій.

Крім того, для підвищення ролі інтелектуального капіталу в активізації інвестиційного процесу в Україні необхідно:

- переорієнтувати стратегії інвестиційного менеджменту на підвищення ролі саме інтелектуальної складової інвестиційних ресурсів, розробку і впровадження у виробничий процес нових інформаційно-комунікативних технологій, формування та розвитку інтелектуального капіталу;

- знизити інвестиційні та виробничі ризики за рахунок захисту прав власності;

- сформувати національну інноваційну систему, включаючи такі елементи, як інтегрована з вищою освітою система наукових досліджень і розробок, що гнучко реагує на запити з боку економіки, інжиніринговий бізнес, інноваційна інфраструктура, інститути ринку інтелектуальної власності, механізми стимулювання інновацій та ін.;

- сформувати потужний науково-технологічний комплекс, що забезпечуватиме досягнення та підтримку лідерства України в наукових дослідженнях і технологіях за пріоритетними напрямками;

- розширити можливості реалізації порівняльних переваг України на зовнішніх ринках та використання можливостей глобалізації для залучення в країну капіталів, технологій і кваліфікованих кадрів;

- сприяти підвищенню конкурентоспроможності провідних галузей економіки шляхом використання механізмів приватно-державного партнерства, поліпшення умов доступу вітчизняних компаній до джерел довгострокових інвестицій, забезпечення галузей економіки високопрофесійними кадрами менеджерів, інженерів і робочою силою, підтримки експорту продукції з високою доданою вартістю і раціонального захисту внутрішніх ринків з урахуванням міжнародної практики в цій галузі.